

Lechaim og skål ved kisten

Jødiske og skandinaviske gilder i forbindelse med død og begravelse

Af Ya'akov Sarig

Denne artikel er et forsøg på at understrege nogle væsentlige karakteristika ved jødiske og skandinaviske skikke og tro angående død og begravelse, og på samme tid udpege nogle ligheder mellem de to kulturer.¹

På grund af de dybe følelser, der er involveret i mødet med den afdøde, kommer interessante og vigtige aspekter af den menneskelige adfærd til syne. De skikke, som beskrives i denne artikel, reflekterer derfor tankemønstre, riter, ritualer og adfærdsmønstre, som omhandler den indre overbevisning om, at overnaturlige skabninger på en måde er en uadskillelig del af de døde.²

Disse skikke viser, at de bånd som binder mennesket til hans hjem og omgivelser er uopløselige, og selv døden kan ikke bryde dem. Fromme gerninger udført på den afdødes vegne så som bønner, godgørehed, eller lystænding overholdes på grund af åndernes ondsksfulde agtpågivenhed over for menneskelige handlinger.³ Derimod tror man, at den afdøde beder for de levendes velvære, og det er derfor stærkt anbefalet, at man søger hans gode vilje ved at adlyde hans befalinger, at man søger hans tilgivelse, og beder for hans hvile. De levendes opførsel over for den afdøde involverer på den ene side ønsket om at være tæt på og venlig over for ham og på den anden en følelse af frygt, fordi den afdøde nu er medlem af den ukendte ånderverden, som er i besiddelse af en uendelig magt.

De forskellige handlinger, som medlemmer af samfundet – det jødiske eller det skandinaviske – foretager i forbindelse med begravelsen af den afdøde, kan inddeles i to hovedgrupper: Handlinger udført for at assistere den døde, og handlinger hvis sigte det er at beskytte de overlevende mod den afdødes onde vilje.⁴ Karakteren af nogle af disse skikke illustrerer

en meget interessant og distinkt tendens i de sørgendes opførsel – følelsen af pligt til at tilfredsstille og ære den afdøde, som stadig eksisterer efter dødsøjeblikkets adskillelse.

Reidar Christiansen har fremhævet at "... med en slags forstærket overdrivelse behandles den afdøde ikke bare som om han stadig var i live, men som midtpunkt for mange aktiviteter før han endelig trækker sig tilbage fra scenen."⁵

På en måde er det en social manifestation, at den afdøde stadig betragtes som medlem af samfundet, og det synes som et mere eller mindre bevidst forsøg på at undvige accepten af den endelige adskillelse. Denne måde at lette ophøret af den afdødes eksistens på har formentlig sine rødder i ideen om, at der er en vis ondsksfuldhed i åndernes attitude over for de levende, som fornærmer dem ved at være i live. Det giver en følelse af, at den afdøde kan være fjendtlig, fordi han er blevet tvunget til at forlade alt, hvad han havde kært i livet, og derfor er misundelig på de levende, som stadig ejer, hvad han har mistet. Denne idé er et af hovedmotiverne for de anstrengelser medlemmerne af samfundet gør sig for at tilfredsstille den afdøde, eller for at forsvare hans rettigheder på en udtryksfuld måde, fordi det er den sidste mulighed for at gøre det.⁶

De ambivalente følelser over for den afdøde kan påvises i to interessante skikke. Den ene er jødisk: *Hevra Kadisha*-gilde⁷ med den traditionelle genstand – *Hevra Kadisha*-bægret. Den anden skik er skandinavisk og bruges særligt i Norge. Det er *Vakuleik* og den traditionelle *Velfar*-skål.

Hevra Kadisha-gildet

En gang om året – traditionelt på den syvende dag i måneden *Adar* – dagen for Moses' død, som legen-

den siger, plejede medlemmerne af *Hevra Kadisha* (begravelsesselskabet) at faste og besøge gravpladsen. Efter besøget, når dagen var ovre, samledes de til et fælles gilde, hvortil et særligt måltid blev serveret. Denne banket fandt sted under stor munterhed: særlige humoristiske digte blev reciteret og sange sunget.⁸ Denne fejring kan vække ubehagelige følelser pga. glæde og humor blandet med sorg. Det er svært at associere glæde med *Hevra Kadishas* aktiviteter. Ved gildet blev benyttet store vinbægre, de bar ofte inskriptioner med navne på samfundets afgåede medlemmer og blev følgelig værnet om.⁹

Der findes fortræffelige vidnesbyrd om de skikke i relation til *Hevra Kadisha*-bægrene, der praktiseredes af ashkenasi-jøder i Centraleuropa.

Ruth Eis¹⁰ nævner en serie på tolv genre-scener fra Ceremonihallen i Prag (nu del af det jødiske muse-

um), som er reproduceret i magasinet *Menorah*.¹¹ En af dem bærer overskriften *Hevra*-festen, og forestiller *Hevras* medlemmer siddende eller stående ved et hviddækket bord i et stort rum. En tjener ses bringende bakker med mad, og vin skænkes i glassene. I forgrunden ses en mand der løfter et stort ceremonielt bæger, der minder om det *Hevra Kadisha*-bæger, som ofte havde begravelsesselskabets medlemmers navne indgraveret og som blev brugt ved det årlige festmåltid.

Abraham Naftali Roth¹² nævner i sin artikel en særlig skik udført af *Hevra Kadisha*-medlemmerne i Pápa, en by i det nordvestlige Ungarn. En kiste blev placeret midt i det rum, hvor *Hevra Kadisha* holdt deres årlige fest på den syvende dag i *Adar*. De reb som blev brugt til at sænke kisten i graven blev lagt oven på den. Gravernes værktøj blev placeret nær

Hevrah Kadisha-drikkepokal i glas. Prag, 1713. Israel Museum.

kisten for at erindre de tilstedeværende om deres dødelighed. Ved slutningen af måltidet satte alle *Hevra Kadishas* medlemmer sig på gulvet i det rum, hvor kisten stod og drak en særlig vin kaldet *krampampuli*.

Glæden og munterheden under festen er på en måde et udtryk for taknemmelighed for at have det privilegium at deltage i den hellige rite at forberede den afdødes bortgang fra samfundet på den mest respekfulde måde. Det fælles måltid styrkede broderskabet mellem *Hevra Kadisha*-medlemmerne og tjente på samme tid til at tiltrække andre samfundsborgere som medlemmer af begravelsesselskabet. Det er sådan, at kombinationen mellem glæden og festmåltidet på den ene side med symboler på døden, sorgmanifestationer og påmindelser om døden på den anden side skal fortolkes.

Vakuleik

I løbet af den første nat efter døden var indtruffet eller den sidste nat før bisættelsen, og nogle gange endda på alle nætter, der adskilte disse to begivenheder, blev det betragtet som en pligt for venner og naboer at vise den afdøde en sidste ære. Denne form for social samling til ære for den afdøde kendes i Norge som *Vakuleik*.

Ifølge Christiansen¹³ var det almindeligt omkring år 1800 at danse til en *Vakuleik*, særligt hvis det drejede sig om et ældre medlem af samfundet, hvis død ikke var så tragisk, fordi det var forventet og naturligt.¹⁴ Sålænge afdøde stadig befandt sig i sit hjem, plejede de unge mennesker fra kvarteret at samles om aftenen omkring kisten og synge salmer, danse og spille kort. At drikke, at spise og at danse var kendetegnene ved en *Vakuleik*.¹⁵

I Romerike-distriktet lod man kisten stå åben i det rum, hvor folk spiste og en gammel kvinde plejede med klagende stemme at sige: ”Nu har du dit sidste måltid med os.”

Den gamle tradition med at våge (*Vakuleik*) var ikke et udtryk for sorg, men nærmere et farvel, hvori den endelige adskillelse mellem afdøde og det samfund, han var del af, markeres. Dette er på sin vis en understregning af de gensidige bånd mellem den af-

Hevrah Kadisha-drikkepokal i sølv. Nürnberg, 1700-tallet. Israel Museum.

døde og de mennesker, som samles for at have en sidste drik til hans ære.

I løbet af *Vakuleik* blev et bæger øl, *Velfars*-kop, budt på den afdødes vegne til de gæster, der kom for at vise ham respekt. Et særligt ritual som fulgte efter dette bæger var blevet budt, er bevaret i distrikter

som Telemark og Setesdal eller i det vestlige og nordlige Norge. Omkring 1860 i Vradal brugte man at stille en skål øl på kisten mellem to tændte lys. Skålens indhold blev løbende hældt over i mindre bægre og givet til de tilstedeværende.¹⁶ Reidar Christiansen indikerer, at så sent som i 1900 var denne skik stadig i brug i Roldal, og at drikken plejede at blive stillet på selve kisten.¹⁷ I Gjøvdal flyttede man kisten, og gæsterne gik tilbage til rummet for at drikke Velfars-kop'en. I Hardanger blev kisten stillet på gårdspladsen med en skål øl på låget og mindre træbægre flydende rundt i skålen.¹⁸

Den sociale betydning af at byde en Velfars-kop var en understregning af det faktum, at det var den afdøde som bød et afskedsbæger, som om han ville sige en sidste tak og byde alle farvel. Dette er grunden til øllets placering på kisten, hvorfra det blev serveret.

Oprindeligt synes det som om denne afskedsceremoni bestod af to dele: den højtidelige tale og det at drikke. Talen kunne endda tage en humoristisk drejning.¹⁹

Omkring 1850-1860 var *Vakuleik*-ceremonien en nødvendig del af enhver anstændig begravelse. Nogle gange blev et første bæger bragt ind i huset, og et andet i gården. Almindeligvis talte et familiemedlem i den afdødes navn, og takkede for alt, hvad han havde modtaget fra samfundet i sin livstid. Denne slags rite blev kaldt "at hilse fra liget" eller "skille for skålen" (i betydningen, at drikke i mindet om den afdøde).

Det kunne endda fremføres humoristisk. Christiansen beskriver denne tale som en blanding af generelle refleksioner over det dødelige livs foranderlighed og et udtryk for taknemmelighed fra det individ, der nu var afgået ved døden.²⁰

Ideen om det dødelige livs ustabilitet er manifesteret i den meget interessante skik observeret af det jødiske samfund i Nagykanizsa, Ungarn. Ifølge et af direktiverne angående indsamling af donationer skulle den, som indsamlede penge ved at gå fra hus til hus, medbringe et af de redskaber som blev brugt til at grave graven og blev anbragt nær synagogens mure på den 7. *Adar*. Ideen var at minde folk om deres

sidste dag og derved få dem til at give gavmilde donationer til medlemmerne af *Hevra Kadisha*.

Hevra Kadishas festmåltid og *Vakuleik* understreger begge den tætte forbindelse mellem liv og død gennem blandingen af symboler fra de to adskilte verdener.

Festmåltidet for *Hevra Kadisha* sigter på at styrke de broderlige følelser mellem medlemmer, som oplever smerte, sorg og døds kamp i deres daglige arbejde. En kiste placeret i det rum hvor deres festmåltid finder sted, eller graverens redskaber placeret nær synagogens mure, bruges som en påmindelse om, at livet ikke er evigt og at enhver derfor skal opføre sig i forhold til dette. Det styrker det broderlige samfundsbånd ved at medlemmerne sammen står over for deres skæbne.

Vakuleik understreger tilkendegivelsen af slægtskab mellem den afdøde og de levende. Ved at vise at det er den afdøde, så at sige, der inviterer sine slægtninge og venner, bliver *Vakuleik* en påvisning af ideen om, at livet og døden er forbundet. Scenen for den endelige adskillelse forlænges på en sådan måde, at den viser at det er den afdøde, som klipper de sociale bånd med sit samfund.

Oversat fra engelsk af Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane.

NOTER

¹ Jeg skylder Naomi Feuchtwanger en særlig tak for hendes oplysende kommentarer, Aurelius, E. : *Föreställningar i Israel om de döda och tillståndet efter döden*, Uppsala 1907; Lieberman, S. : *Some Aspects of After Life in Early Rabbinic Literature*, in: Harry Austryn Wolfson Jubilee Volume, on the Occasion of His Seventy-Fifth Birthday, English section, vol. II, Jerusalem 1965, pp. 465-532.

² Warner, W.L. : *The Living and the Dead: A Study of the Symbolic Life of Americans*, New Haven 1959.

³ Sartori, P. : *Feuer und Licht im Totengebauche*, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, XVII (1907), pp. 361-386.

⁴ Bender, A. P. : *Beliefs, Rites and Customs of the Jews Connected with Death, Burial and Mourning*, The Jewish Quarterly Review, o.s., VI (1894), pp. 317-347; 664-671; VII (1895), pp. 101-118; 259-269; Van Gennep, A. : *The Rites of Passage*, The University of Chicago Press, 1960,

p. 148. Van Gennep giver udtryk for, at overgangsperioden i begravelsesritterne først markeres fysisk ved ligets eller kistens kortere eller længere ophold i den afdødes rum.

⁵ Christiansen, R. Th. : *The Dead and the Living*, Studia Norvegica, 2 (1940), p. 14; Alvsvag, H. : *Tör vi leve med döden?*, Oslo 1979.

⁶ Stromback, D. : *The Concept of the Soul in Nordic Tradition*, Arv, Uppsala 1975.

⁷ *Hevra Kadisha* betyder bogstavelig talt "helligt selskab". Flere sådanne selskaber var aktive for forskellige fælles anliggender i de jødiske samfund i Centraleuropa, så som at besøge de syge eller læse *Mishnah*. Når begrebet her bruges uden yderligere forklaring, er det fordi det refererer til begravelsesselskabet.

⁸ Et fint eksempel herpå er et glasbæger, der tilhører det Jødiske Museum i Prag (nr. 2124). Det var dedikeret til begravelsesselskabet i Bunzlau, Böhmen og bærer dateringen 1837/8. Hovedmotivet i den otte linjer lange inskription som er indgraveret på bægret er: "Livet er kort og vil ikke vare evigt. Derfor drik, min broder, og driv dine sorger bort."

⁹ Bæger fra Worms' *Hevra Kadisha*, lavet i sølv med indgraverede inskriptioner. Den øverste inskription indikerer at bægret blev lavet for Det Hellige Begravelsesselskab. Navnene på Begravelsesselskabets medlemmer er indgraveret på bægrets sider. Bægret er fremstillet i Nürnberg, 1712.

¹⁰ Eis, R. : *A Silver Hevra Qaddisha Cup at the Judah L. Magnes Museum*, Journal of Jewish Art, 8 (1981), pp. 83-85.

¹¹ Grunwald, M. : *Zu unseren Bildern: Die 'Chebra Kaddischag aus Sammlung Dr. Max Grunwald (Wien). Originale im Sitzungssaal der Chebra Kaddischa in Prag*, Menorah, 6 (juni-juli 1926) pp. 353-364.

¹² Roth, A. N. Z. : *Memento Moris in the Customs of Khebra Kadisha*, Yeda-Am: Journal of the Israel Folklore Society, A, vol. III (april 1955), pp. 17-20.

¹³ Se note 5, s. 2.

¹⁴ *Skillingmagasinet* 1858, s. 344.

¹⁵ *Haukenaes* IV, s. 367; 387; *Gula Tidende* 2/2 (1922), ib. 20/1 (1923). NFS. Standnes 4. 22. Se endvidere Hagberg, L. : *När Döden Gästar*, Stockholm 1937, s. 308: "...I Edsveden bestod drycken vintertid av 'skaldrekk' (varmt dricka eller öl) och sommertid av 'kalldrekk' ('kallskal').

¹⁶ NFS. S. Bugge v. 45

¹⁷ NFS. Delgobe IV, 48, 61.

¹⁸ Opedal, H. : *Makter og Menneske*, II, s. 205. Se også Hagberg, L. : *När Döden Gästar*, Stockholm, 1937, s. 308.

¹⁹ Landstad: *Fra Telemarken*, s. 50; Nordbo, H. H. : *Sagn og Fortællinger*, s. 14.

²⁰ Christiansen, op.cit, s. 37.

Hevrah Kadisha-bæger. Nikolsburg, Mähren. 1800-tallet. Israel Museum

Lechaim og skål ved kisten